

Reivindicació de l'escriptor i diplomàtic argentí García Mérou

Òscar Costa

Universitat de Barcelona
Facultat de Geografia i Història
Departament d'Història i Arqueologia
Carrer de Montalegre, 6
08001 Barcelona
ocosta@xtec.net

Paula Bruno, *Martín García Mérou. Vida intel·lectual y diplomàtica en las Américas*, Bernal, Universidad Nacional de Quilmes, 2018

La tasca investigadora de Paula Bruno, doctora per la Universidad de Buenos Aires, professora de la Universidad Torcuato di Tella, de Buenos Aires, i investigadora del Consejo Nacional de Investigaciones Científicas y Técnicas (Conicet), se centra en aspectes d'història cultural i dels intel·lectuals principalment a l'Argentina i l'Amèrica Llatina. La historiadora argentina ha dut a terme estudis sobre aquesta àrea d'investigació a l'Institut des Hautes Études de París, a la Universitat de Mèxic i també, especialment en el nostre àmbit, a la Universitat de Barcelona i a la de Girona. El llibre que ens ocupa s'inscriu en aquesta línia d'investigació i se centra en la figura de l'escriptor, periodista i diplomàtic Martín García Mérou, que desenvolupà la seva activitat en un període crucial de la història argentina: el darrer terç del vuit-cents i el tombant de segle.

El text té dues parts: un assaig crític sobre la figura de l'escriptor argentí i una selecció de textos de García Mérou que il·lustren els aspectes que la historiadora ha considerat rellevants en el seu enfocament. Cal dir, però, que les dues parts tenen, si es vol, vida pròpia i

no fan més que complementar-se. No es tracta d'un mer text introductori, sinó d'una aproximació biogràfica feta a partir d'una investigació centrada en els fons personals de García Mérou, en els seus textos i en la nodrida presència de l'escriptor en la premsa de l'època, tant a l'Argentina com en els articles que apareixen en diverses capçaleres dels països en els quals va residir com a resultat de la seva activitat diplomàtica, com també a partir d'una ingent recerca a l'arxiu del Ministeri d'Afers Exteriors argentí, en el fons que reuneix la documentació que va produir en l'exercici de la seva professió.

Un moment clau: la formació de l'estat modern a l'Argentina

Martín García Mérou (1862-1905) va desenvolupar la seva intensa activitat en un dels períodes clau en la formació de l'estat argentí. Cal donar pistes al lector sobre aquest escenari per poder situar el llibre en les seves coordenades històriques.

El 1861, un any abans del seu naixement, la batalla de Pavón, un fet militar amb un resultat confús, possibilitava l'accés al Govern del brigadier Bartolomé Mitre, amb la desfeta de la Confederació Argentina de Justo José de Urquiza. L'arribada de Mitre significà la consolidació del poder governamental en mans dels interessos de la província de Buenos Aires. De fet, deu anys abans, amb la batalla de Caseros, un fet d'armes que havia representat la fi de la dictadura de Juan Manuel de Rosas, ja es prenunciava un tomb en favor de la primacia dels interessos de Buenos Aires en l'organització del nou estat.

Però, si anem més enllà, la desfeta de la Confederació Argentina per l'exèrcit de Buenos Aires tancava un llarg període de guerres civils i obria la via per a la plasmació definitiva de l'estat argentí. El mig segle d'enfrontaments que la historiografia ha assenyalat com d'enfrontaments entre federals i unitaris, presentava un panorama

molt més complex, en què els interessos dels diferents territoris que s'enfrontaven entre si no permetien que acabés de tenir efecte una organització comuna, a la qual cosa s'afegien la inseguretat i la falta de control sobre les extenses àrees, cada vegada més retallades, en què habitaven els indígenes. L'origen del moviment d'independència havia estat essencialment associat a un escenari de Buenos Aires. Les institucions republicanes es van veure rebaixades i buidades per la incapacitat de reflectir i acollir els interessos i la visió de les províncies de l'interior. L'àmbit provincial va passar a ésser la realitat preferida per les autoritats locals, el cabdills, que començaren una llarga guerra contra el poder *porteño*, establint aliances sempre canviant i mentre s'estenia un panorama d'enfrontaments, assassinats i inestabilitat que va impedir el desenvolupament d'una administració permanent que a la vegada tingués uns efectes mediadors i organitzatius sobre la societat naixent.

No cal aquí apropar-se als viaranys polítics que van de la República liberal de Mitre i Sarmiento a l'anomenada República conservadora que a les acaballes del segle XIX té com a figura principal Julio Argentino Roca. Simplement cal dir que aquests períodes van ser l'escenari en què es desenvolupà l'activitat de Martín García Mérou.

L'empresa d'implantar un determinat model d'estat liberal hegemonitzat per Buenos Aires, va obrir el país definitivament a l'activitat econòmica mundial. El producte interior brut (PIB) argentí es quintuplicà en la segona part del vuit-cents i fins a la Primera Guerra Mundial. L'activació de l'economia en aquesta línia va anar acompanyada d'un increment de la immigració que en molt pocs anys va fer augmentar també la població, que passà de gairebé tres-cents mil habitants el 1850 a dos milions el 1914. Tot i que era una economia agrícola, es van anar posant les bases d'una certa diversificació econòmica.

Per fer front als canvis calia desenvolupar les institucions estatals, l'exèrcit, els tribunals, l'escola, que havien de servir de ciment de la societat mediatitzada per l'estat liberal. Perquè tot això funcionés en

la pràctica, es va haver de consolidar el territori de la República cooptant dins de la nova Administració les elits econòmiques i polítiques dels nuclis de l'interior, o bé integrant-los per la força quan això no fos possible. Es va «pacificar» el territori sotmetent la població indígena i disciplinant la població rural.

Aquesta escomesa necessità també un bastiment cultural, que cohesionés la jove República i li permetés assimilar els enormes canvis que s'estaven produint. Els professionals liberals, els escriptors, els periodistes d'aquests anys, hi van posar les bases intel·lectuals.

Convé recordar que la inserció de l'Argentina en els engranatges de l'economia mundial es produí en un moment de crisi definitiva de l'imperi colonial espanyol, de consolidació de les altres repúbliques americanes i també d'emergència, com a potència mundial i sobretot regional, dels Estats Units d'Amèrica (EUA). La diplomàcia, que va ser la professió de Martín García Mérou, s'organitzà d'una manera moderna també en aquest període i tingué un paper capital en tot aquest procés.

Els anys de formació i l'experiència literària i periodística: una visió general

Tot i la seva relativament curta vida, l'obra de García Mérou va ser variada i va tocar una gran diversitat de registres, que van de la poesia a la novel·la, de la crítica literària a l'assaig, de l'apropament a la història i de les biografies als informes diplomàtics. L'autora es proposa mostrar que l'obra de García Mérou va ser més extensa i important que la percepció que en va fixar la història literària posterior.

El repàs que fa l'evolució d'aquesta percepció de la figura de l'escriptor en les primeres pàgines de l'assaig ens mostra com va quedar la imatge d'un epígon de l'anomenada Generació del 1880, valuosa només com a testimoni directe d'una generació de la qual era en tot

cas un important actor secundari. Contra aquesta versió, proposa un nou recorregut pels escrits del diplomàtic i escriptor, més enllà dels seus escrits més citats, per reconstruir la seva trajectòria tot contextualitzant la seva peripècia intel·lectual, cosa que posa de manifest, des d'una metodologia pròpia de la història cultural, l'abast i el sentit d'una obra que cobrava tota la seva dimensió en el moment en què va ser escrita.

De fet, podrien assenyalar-se dues vessants en la producció de l'escriptor: la que mira cap a dins, cap al món cultural argentí, i la que respon a la seva activitat exterior.

Nascut el 1862, García Mérou es va educar al Colegio Nacional de Buenos Aires, que havia fundat Mitre el 1863 sobre la base de l'antic col·legi de Sant Ignasi, dels jesuïtes, ubicat al barri històric de Montserrat i en el qual es formava l'elit colonial. Al centre també hi estudiava el seu germà Enrique, que va ser un suport permanent en la vida del futur diplomàtic. Entre els professors i els alumnes es troben molts dels futurs escriptors, polítics i professionals de l'Argentina de les acaballes del nou-cents.

Va ser justament un concurs literari escolar el que promocionà un García Mérou que va cridar l'atenció d'alguns membres del món cultural *porteño*, especialment la de l'escriptor Miguel Cané, l'autor de *Juvenilia*, que va esdevenir un clàssic sobre l'experiència dels estudiants vuitcentistes al Colegio Nacional.

El jove poeta guardonat va ser sol·licitat per *La Nación*, la capçalera fundada per Bartolomé Mitre, com a corrector de proves i autor de textos breus. Molt aviat i tot i que encara era molt jove, estengué la col·laboració a altres publicacions, com *Álbum del Hogar*, on signava crítiques literàries amb el pseudònim de Juan Santos en una secció, «Palmetazos», que es caracteritzava pel seu to crític, i Revista Literaria, on mantingué un gust especial per la polèmica.

El 1881 se li ofereix la possibilitat d'acompanyar Miguel Cané en una missió diplomàtica a Colòmbia i Veneçuela, ocupant el càrrec

de secretari. D'aquest viatge sorgí el llibre *Impresiones*, que va quedar enfosquit pel llibre de Cané, *En viaje*, tot contribuint a la idea de considerar García Mérou un actor secundari.

El 1884 publica un dels seus textos importants, que recull part de la seva obra crítica anterior sobre el món intel·lectual argentí: *Estudios literarios*. Es publica durant la seva estada com a diplomàtic a Madrid, on entra en contacte també amb els mitjans intel·lectuals del Madrid de l'època. És també en aquest període que escriu la seva única novel·la de caràcter modernista: *La ley social*. Segons la seva biògrafa, va establir relació amb escriptors madrilenys, va conèixer Marcelino Menéndez Pelayo i va participar en la creació de la Unión Literaria Latinoamericana.

García Mérou va romandre poc temps a l'Argentina a partir del seu primer destí, ja que inicià una carrera diplomàtica que anà embastant diverses destinacions al llarg de tota la seva vida. Seguint la historiadora argentina, després de la seva missió amb Cané, el jove poeta va ser destinat a París i Madrid. El 1886 el president Roca el designà ministre resident al Paraguai. El 1891 va ser nomenat ambaixador plenipotenciari al Perú (1891-1894), entre els anys 1894 i 1896 al Brasil i més tard, en un moment tan important com el de la crisi colonial de Cuba, als Estats Units (1896-1900 i 1901-1905). Durant la seva estada als Estats Units va ser el representant argentí en la II Conferència Panamericana, realitzada a Mèxic (1901-1902), i en el XIII Congrés d'Americanistes, que es va celebrar a Nova York (1901-1902). Al final dels seus dies, el 1905, va ser nomenat ambaixador plenipotenciari a Alemanya, Àustria-Hongria i Rússia. Va morir a Berlín poc temps després d'arribar-hi.

Per completar aquesta visió general de García Mérou, cal considerar que va ser un escriptor versàtil. Conegut inicialment com a poeta, es va formar com a articulista en les redaccions dels diaris de Buenos Aires, on va entrar en contacte amb molts i diversos escriptors. Va publicar obres en estils ben diversos, des dels escrits de ficció

fins als memorialístics, que ocupen bona part de la seva obra sobre Buenos Aires. Destaquen molt especialment els seus estudis sobre alguns dels països on va residir, als quals ens referirem més avall; per exemple, *Confidencias literarias* referides a Colòmbia, *El Brasil intelectual* (1900), *Estudios americanos* (1900), que es concentra en els EUA i un llibre d'història de l'Argentina que va ser utilitzat durant tres dècades com a manual escolar.

Pel que fa al contingut de la seva obra, l'autora proposa dues grans línies: d'una banda, l'obra que apunta a l'àmbit argentí i, de l'altra, la contribució a la reflexió centrada en aspectes geopolítics internacionals.

La interpretació d'una obra ingent i oblidada progressivament

Moltes vegades la història cultural és precedida per les aproximacions que s'hi fan des de la història de la literatura. En molts casos, els historiadors de la literatura dibuixen quadres amb una gran aproximació que il·luminen el camí que cal seguir, estableixen generacions i àmbits, presenten les diverses arestes de personatges polièdrics, etc. Però la història literària també pot ser estudiada com un factor de construcció d'un temps o un personatge, sobretot perquè moltes vegades la seva intencionalitat apunta a la construcció d'un cànon de caràcter literari on els personatges i els entorns van sent focalitzats d'acord amb l'evolució de la validació o l'abandó de criteris estètics. Per tant, des de la història cultural i encara més quan es tracta d'un escriptor versàtil i prolífic com García Mérou, se'ns proposa una nova lectura.

García Mérou va ser encara llegit els anys posteriors a la seva mort. Després, amb alguna excepció notable, el seu llegat literari quedà en part associat a *Recuerdos literarios*, com un dels graons de la descripció de la ja anomenada generació del 1870. A partir de la

relectura que en fa, Paula Bruno posa de manifest algunes coses interessants. Assenyala que es tracta d'un llibre escrit el 1891, en un moment de crisi, fet que l'impregna d'aire pessimista, però conté una descripció acurada i extensa de la vida intel·lectual de la generació del 1870. Hi surten les redaccions dels diaris com a àmbit de socialització i les diverses plataformes associatives per on circulen els escriptors d'aquella generació, de la qual García Mérou esdevingué el principal cronista. La historiadora argentina és, a més a més, una especialista en promoció de la història de la cultura Argentina, cosa que li facilita molt el judici i el valor sobre l'obra de l'escriptor.

Per altra banda, cal assenyalar l'intent inacabat de García Mérou d'establir una descripció dinàmica de la història intel·lectual argentina del vuit-cents. Un primer grup generacional, el dels que van posar les bases del nou estat, els pares fundadors, tot i que amb grans diferències, el conformaven personalitats intel·lectuals i polítiques com ara Juan Bautista Alberdi, Domingo Faustino Sarmiento, Bartolomé Mitre, Esteban Echeverría, Vicente López. Alguns d'ells, durant la dictadura rosista, des de l'exili comencen a fixar les bases de l'estat liberal. Sobre alguns d'ells publica estudis que es recullen parcialment en la selecció de textos («Alberdi polemista», «Sarmiento polemista», «Sarmiento en el Paraguay», «Vida de Echeverría»). D'aquesta generació, l'autor argentí intenta fer-ne una anàlisi distant i desapassionada.

La generació següent és la dels escriptors que conformen el món de l'anomenada generació del 1870, amb els quals ha tractat intensament durant la seva joventut i alguns, com ja s'ha assenyalat, són els seus propis mentors. Aquesta generació està conformada per gent de procedències diverses: alguns venen de famílies que havien patit la persecució en l'època rosista, com és el cas de Miguel Cané, d'altres provenen de famílies patrícies d'arrels colonials, que no van marxar de Buenos Aires, com és el cas del catòlic José Manuel Estrada, o el del

naturalista Luis Eduardo Holmberg. També hi ha estrangers integrats en aquell període en la vida cultural local, com ara Paul Groussac, etc.

El que es proposava García Mérou i sols en part va poder concretar parcialment era un projecte sistemàtic de fixació i anàlisi d'aquestes figures. Volia elaborar una història generacional del pensament argentí, per la qual cosa se'l pot col·locar en un espai a mig camí entre Juan M. Gutiérrez, qui comença a posar les bases d'una història del pensament argentí, i José Ingenieros o Ricardo Rojas, que intentaren una sistematització, que fa cadascú des de la seva perspectiva, a les primeres dècades del segle xx.

La mirada exterior: l'obra sobre les Amèriques

El primer text inclòs en l'antologia és la descripció de *flâneur* que fa García Mérou com a jove diplomàtic que arriba a París, meca cultural de molts joves cultes sud-americans. Com bé assenyala l'autora, la descripció de París és plena de referències literàries, si bé l'aproximació a les figures populars no s'allunya de la d'altres escriptors viatgers. Descriu i compon un bon quadre, però no trenca motlles amb el que fan altres viatgers cultes. Sorpren, ens diu la biògrafa, que no entri en contacte amb intel·lectuals o cenacles, que no faci relacions amb personalitats locals.

Aquesta postura com a escriptor diplomàtic canvia quan arriba a Veneçuela i a Colòmbia, on no es limita a prendre notes amb una aproximació descriptiva com la que deixa constància del primer viatge al Brasil, sinó que busca i troba la relació amb la intel·lectualitat local, a la vegada que realitza la seva activitat diplomàtica. Quan va arribar a les seves primeres destinacions americanes, va conrear, com molts, el recurs descriptiu i l'interès per les poblacions originàries, que, segons se'ns diu, va mantenir tota la seva vida. Però ni feia referència a les bigarrades ciutats que anava trobant, ni mostrava emoció

davant de l'impressionant paisatge que podia traduir-se en poesia. Per contra, amb el temps va defugir la literatura basada a subratllar el tòpic exotisme i va consolidar, com sosté la seva biògrafa, el que es pot considerar una marca d'autor: l'aproximació a les diferents realitats continentals on li va tocar actuar. Va buscar la relació amb els lletraferits de cada àmbit i va estudiar i descriure la producció literària i intel·lectual com una via per a comprendre les societats en les quals li tocava viure com a representant diplomàtic. Per tant, a partir del que se suggereix en l'obra, es pot dir que el diplomàtic i escriptor buscava establir una cartografia intel·lectual d'Amèrica centrada en el seu contacte directe amb les elits locals. Aquesta és, potser, una de les seves aportacions més personals.

A partir dels dinou anys, quan va de secretari segon a la missió amb Cané, García Mérou converteix la diplomàcia en la seva forma de viure. Residirà fora de l'Argentina acomplint aquest destí la major part de la seva vida. A més de les estades a Madrid i a París, va dur a terme missions a Veneçuela i Colòmbia, i més endavant al Paraguai, on es trobava en el moment de la mort de Sarmiento, relatada per la seva ploma en uns dels textos de l'antologia. Tingué un destí a Lima que el portà a preocupar-se de la varietat ètnica de les societats americanes, al mateix temps que va ser testimoni de primera mà dels conflictes diplomàtics amb Xile. Més tard anà al Brasil, entre 1894 i 1896, on abandonà el pintoresquisme descriptiu del seu primer contacte i buscà la relació i el coneixement amb la intel·lectualitat local en els anys turbulents que seguiren la caiguda de l'imperi i la proclamació de la república. D'aquesta experiència sorgí el Brasil intel·lectual, del qual es recullen tres capítols en el llibre.

La trajectòria diplomàtica americana de García Mérou es completà encara amb la seva residència a Washington en uns moments clau com foren tots els que rodejaren la guerra amb Espanya. Entre l'una i l'altra de les seves missions a Amèrica del Nord, el 1901 ocupà

durant un breu lapse de temps el Ministeri d'Agricultura en el segon govern de Julio A. Roca. Més avall ens referirem a l'impacte d'aquesta estada americana en la seva obra, però abans cal completar la seva trajectòria diplomàtica amb la designació com a ambaixador d'Argentina a Alemanya, Àustria-Hongria i Rússia. Va morir pocs dies després d'arribar a Berlín, l'any 1905.

Durant la seva carrera diplomàtica va ser testimoni de nombrosos tractats que cercaven solucionar qüestions de límits entre Colòmbia i Veneçuela, i també dels intents diplomàtics de Xile i Perú per resoldre el problema de l'assignació de Tacna i Arica. Va presenciar les gestions que portaren a l'anomenat *Laudo Cleveland*, l'acord entre l'Argentina i el Brasil per a la zona oriental del territori de les missions. Durant la seva residència al Paraguai va presenciar la signatura del tractat de límits amb Bolívia, conegut com a *Tractat Aceval-Tamayo*.

D'aquesta intensa activitat cal destacar la seva participació en els dos congressos panamericans perquè estan directament relacionats amb la seva visió del Brasil i, sobretot, del paper dels Estats Units. El Primer Congrés Panamericà, convocat des dels Estats Units, buscava l'acord d'una sèrie de mesures (unió aranzelària, unificació de mesures, creació d'un tribunal d'arbitratge per resoldre els conflictes de fronteres, etc.) que, en definitiva, el que feia era donar protagonisme i potenciar el paper d'organitzador i àrbitre d'Amèrica del Nord. Molts representants sud-americans, entre ells alguns significats delegats argentins, s'hi van oposar. En canvi, el Brasil va veure amb bons ulls un apropament a les tesis panamericanistes. La visió de García Mérou era, segons ens diu la historiadora argentina, molt més matissada: li preocupava el creixent protagonisme brasiler i el segon pla en què quedava l'Argentina.

Quant als Estats Units, els dos períodes en què va residir-hi García Mérou coincideixen amb un període crucial que cobreix des del Primer Congrés Panamericà fins al Segon, el qual se celebrà a Mèxic el 1904, amb la guerra de Cuba com a punt d'inflexió. És molt sug-

gestiu el plantejament de l'autora, que vol rescatar la posició que adoptà García Mérou, normalment vist com una postura tèbia en un context de radicalització, en tota la seva complexitat.

El clima del canvi de segle era de forta reacció intel·lectual a la irrupció nord-americana. El paradigma d'aquesta expressió, que buscava aplegar les nacions sud-americanes contra el materialisme agressiu del gegant del nord al voltant d'un ideal hispanoamericanista, el trobem a *Ariel*, d'Enrique Rodó, que connectà en principi amb l'estat d'opinió diplomàtica, crítica amb els EUA, dels delegats argentins al Primer Congrés Panamericà.

Davant la reacció radical nacionalista que presidí totes aquestes manifestacions, la posició del diplomàtic argentí, que, a diferència de molts, tenia un coneixement directe de la realitat nord-americana, va tenir un caire molt més matisat. Tot i així, va subratllar la seva crítica al sentiment nacionalista atiat des d'alguns sectors del govern i des de les campanyes de premsa en els moments previs a la guerra amb Espanya.

Però la seva visió del gegant del nord volia emfasitzar l'entesa de fons que observava entre les forces vinculades a l'enorme creixement material i les forces intel·lectuals. L'antologia de textos recull «American Ideals» i «La cuestión de Cuba y la guerra entre España y Estados Unidos».

Aquesta postura del diplomàtic argentí fruit del contacte directe amb la societat americana, crítica amb les manifestacions xovinistes i l'acció manipuladora de la nova premsa de masses, recorda, si més no, el punt de vista de Tocqueville, del qual la historiadora diu que no es té constància d'una lectura o influència directa del nostre autor. En canvi, es pot afegir, tot i que va ser una figura solitària, a les d'altres polítics i intel·lectuals que veien en la societat americana elements per analitzar més enllà del xoc cultural entre models civilitzadors de l'hispanoamericanisme de l'època.

Recapitulació

L'aproximació de Paula Bruno rescata una visió més àmplia i matisada del paper com a intel·lectual de l'escriptor i diplomàtic Martín García Mérou, del qual havia persistit la imatge d'un actor secundari de la generació del 1880. Si se'l considera en la seva vessant interna, destacant el seu paper en la història literària i cultural argentina, la imatge que es projecta és la d'un rellevant memorialista de la cruïlla generacional de la dècada del 1870. I ofereix, d'una banda, una cartografia completa del món social, periodístic i intel·lectual d'aquella generació, i de l'altra, com apunta la historiadora argentina, l'intent d'anar més enllà i traçar una història generacional del pensament argentí que, si bé no arriba a desenvolupar del tot, el situa com una fita entre els grans cronistes de la literatura argentina del vuit-cents.

Si es considera la seva llarga activitat diplomàtica, en el llibre s'apunta el concepte d'«intel·lectual-diplomàtic» per definir el seu perfil. García Mérou, com suggereix Bruno, destacà per la tenacitat per entendre les realitats complexes i diferenciades de les nacions americanes on va residir i per entrar en relació amb els intel·lectuals locals com a via de coneixement específic de cada àmbit nacional. Va ser dels primers a ocupar-se amb aquesta profunditat de Colòmbia i Veneçuela, però, sobretot, d'anar més enllà en la comprensió d'una realitat tan complexa i determinant com la del Brasil. Per altra banda, en un moment especialment tens, per les relacions amb els emergents Estat units, com el de la conjuntura del 1898, destacà com un coneixedor directe de la realitat nord-americana i mantingué una posició molt matisada davant del majoritari corrent crític que regnà entre els escriptors llatinoamericans del període.

En síntesi, estem davant d'una investigació rigorosa que es fonamenta en la relectura de les obres de l'autor des de la metodologia de la història intel·lectual i que excava en la documentació diplomàtica

per reconstruir un perfil singular i trencar amb una percepció desvirtuada de l'autor. Potser als lectors ens agradaria tancar el cercle sabent més de l'entramat polític, tot i que s'intueix, en el qual es va bellugar el polifacètic escriptor argentí.